

De wankele basis van de forensische handschriftkunde

Harald Merckelbach¹

DE FORENSISCHE HANDSCHRIFTDESKUNDIGE DOET UITSPRAKEN OVER HET AUTEURSCAP VAN GESCHREVEN TEKSTEN. DAT IS VAN BELANG ALS DE RECHTER BIJVOORBEELD WIL WETEN OF EEN DREIGBRIEF INDERDAAD DOOR DE VERDACHTE WERD GESCHREVEN. OF ALS HIJ WIL WETEN OF DE HANDTEKENING ONDER EEN FRAUDULEUZE FACTUUR DIE VAN DE OP STAANDE VOET ONTSLAGEN WERKNEMER IS. MAAR HOE SOLIDE IS HET OORDEEL VAN DE HANDSCHRIFTEXPERT?

Een uitgebreide versie van dit artikel is opgenomen op www.njb.nl als link bij dit artikel.

Wie 'handschrift onderzoek' invoert op www.rechtspraak.nl vindt een relatief klein aantal treffers: 259. Het zijn er in elk geval stukken minder dan het aantal dat 'DNA onderzoek' oplevert (500). Evenzogoed bezit de handschriftdeskundige in ons land een gedegen reputatie. Dat blijkt er onder andere uit dat zijn discipline figureert in een statig handboek als *Forensische Wetenschap: Studies over Forensische Kennis en Organisatie*.² In dit artikel wordt betoogd dat die reputatie onverdiend is.

1. Korte historie

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw nam het uitwisselen van geschreven teksten een hoge vlucht en kwam het steeds vaker voor dat het auteurschap van stukken tekst werd betwist. Het ging dan bijvoorbeeld om de vraag of de handtekening die onder een testament prijkte werkelijk van de overledene was. Zulke geschillen werden ook in de rechtszaal uitgevochten. Aanvankelijk lieten partijen zich daarin bijstaan door quasi-experts: kassiers en bankklerken die geacht werden ervaring te hebben met het op hun authenticiteit taxeren van handtekeningen.³

De rol van de quasi-experts werd geleidelijk overgenomen door schoonschrijvers. Hun vak werd gedoceerd aan administratieve en pedagogische opleidingen. De docenten hadden hun eigen tijdschriften en conferenties. Een sleutelfiguur was Daniel T. Ames, decennialang de redacteur van *Penman's Art Journal*. Daarin verschenen ook de eerste artikelen over forensische handschriftkunde.

Dat handschriftdeskundigen hun entree konden maken in de Amerikaanse rechtszalen, hield zeker verband met de overtuiging dat er een wetenschappelijke grondslag bestond voor hun expertise. Niemand was sterker in het uitventen van die overtuiging dan Albert S. Osborn, wiens discipline geboortepapieren eveneens bij de schoonschrijverij lagen. In 1910 schreef hij zijn standaardwerk – *Questioned Documents* – dat van een enthousiaste inleiding werd voorzien door John Henry Wigmore, een van de coryfeeën van de Amerikaanse rechtsgeleerdheid en in zijn dagen decaan van de *Chicago Law School*. Deze ontwikkelingen speelden zich af tegen de achtergrond van een intellectuele mode die sterk de nadruk legde op de betekenis van variabiliteit. Het idee was dat minutieuze variaties in lichaamslengte, schedelomvang, handlijnen, maar ook handschriften niet toevallige ruis waren, maar iets tot uitdrukking brachten over de identiteit van het individu. In de woorden van Ames: 'Among all the fourteen hundred millions of people who inhabit the earth no two are identically the same. No more are any two handwritings. Although resemblances may be striking, a perfect likeness of any two things does not exist.'

2. Missers

Ames bracht daarmee twee veronderstellingen onder woorden, die tot op de huidige dag de pijlers vormen onder de

Auteur

1. Prof. dr. Harald Merckelbach is hoogleraar Psychologische Functieer aan de Universiteit Maastricht.

Noten

2. Broeders & Muller 2008.
3. Mnookin 2001.

forensische handschriftkunde: dat elk handschrift uniek is en dat een expert in staat is die uniciteit te herkennen. De eerste veronderstelling is kwetsief vanwege het inductieprobleem: hoe valt empirisch aan te tonen dat alle handschriften uniek zijn?⁴

De tweede veronderstelling is evenmin waterdicht. Dat laten de missers van de forensische handschriftkunde zien. Een interessante misser was die van Albert Osborn zelf. In maart 1932 werd de tweejarige zoon van Charles Lindbergh – de Amerikaanse luchtvaartheld – ontvoerd. In de kinderkamer werd een briefje gevonden waarin losgeld werd geëist. Gaandeweg het politieonderzoek rees de vraag of dit briefje kon worden toegeschreven aan de in deze zaak later ter dood veroordeelde Bruno Hauptmann. De door de politie ingeschakelde Osborn betwijfelde dat Hauptmann de auteur was. Nadat hij echter erover was geïnformeerd dat de politie een deel van het losgeld had aangetroffen in Hauptmann's garage stelde Osborn zijn mening bij; hij meende nu dat Hauptmann wél de auteur van het briefje was.⁵ Deze affaire maakt iets duidelijk over de deskundigheid van experts als Osborn. Blijkbaar was (en is) die ontvankelijk voor wat in jargon *extradomein*-informatie heet.⁶ Het gaat dan om expertise die zo fragiel is dat zij zich op sleeptouw laat nemen door informatie die niet tot het domein van de expertise behoort.

De misschien wel meest groteske misser is die van de Hitler-dagboeken, die een journalist van het Duitse weekblad *Stern* in 1982 meende te hebben opgespoord. De dagboeken werden door de journalist aan gerenommeerde handschriftdeskundigen voorgelegd. Zij oordeelden dat het om authentiek materiaal ging, waarna *Stern* op 22 april 1983 met het sensationele bericht naar buiten kwam dat nu de geschiedenis van het Derde rijk moest worden herzien. In de dagen die volgden bleek dat de dagboeken op naoorlogs papier waren geschreven. En wel door Konrad Kunjau, een schilder die Hitler's handschrift alleraardigst kon nabootsen. Handschriftexperts zelf spreken zelden over dit soort missers. Zodoende ontstaat gemakkelijk de indruk dat hun expertise vaststaat.

3. Ongemakkelijke statistieken

Volgens de deskundigen zelf kijken zij naar details van het handschrift: het gaat dan om kenmerken als de hellingshoek van het schrift, de afmetingen van de letters en de afstand tussen de regels. Deze handschriftkenmerkende details zouden solide genoeg zijn om vast te stellen of handschriften aan dezelfde auteur kunnen worden toegekend.⁷ Omdat het gepaard gaat met het belasten van een onschuldig iemand, is de belangrijkste fout die een handschriftexpert in de strafrechtelijke context kan maken de

De misschien wel meest groteske misser is die van de Hitler-dagboeken, die een journalist van het weekblad *Stern* in 1982 meende te hebben opgespoord

Een expert is pas een echte expert als kan worden aangetoond dat hij het beter doet dan een leek

zogenaamde vals-positieve fout: hij wijst dan een dreigbrief of een vervalste factuur toe aan de verkeerde persoon.

Hoe vaak maken handschriftexperts dit type fout? Het enige dat de Nederlandse deskundige Fagel erover schrijft, gaat over het Nederlands Forensisch Instituut (NFI) en is dit: 'De door de onderzoekers van het NFI gebruikte methode van vergelijkend handschriftonderzoek met bijbehorend systeem voor kwaliteitsborging is geaccrediteerd door de Nederlandse Raad voor Accreditatie. De validatie van schriftkundige conclusies is hierbij gebaseerd op jaarlijkse deelname aan zgn. *proficiency* tests (...).⁸ Dat klinkt geruststellend. Anderzijds: de uitkomsten van deze *proficiency* tests kennen we niet. Het valt moeilijk te geloven dat ze gunstiger uitvallen dan de *proficiency* tests die zijn losgelaten op Amerikaanse experts. De uitkomsten daarvan kennen we wél en ze leiden tot twee conclusies.⁹ De eerste is dat het percentage vals-positieve fouten varieert tussen de 4% en de 22%. Die bandbreedte heeft te maken met hoe makkelijk of moeilijk de test is.

Een tweede conclusie is dat experts vaak redelijk goed zijn in het toewijzen van handschriften aan de correcte auteur. Maar een expert is pas een echte expert als kan worden aangetoond dat hij het beter doet dan een leek.

4. Experts versus leken

Het werk van Kam en collega's is in dit verband informatief.¹⁰ Deze onderzoekers gaven leken en handschriftexperts de opdracht om zes handgeschreven documenten te koppelen aan 24 originelen. De leken deden dat slechter dan de experts. Leken maakten namelijk in 38% van de gevallen de verkeerde koppeling terwijl dat foutenpercentage bij experts 7% was.

Het vals-positieve percentage van 7% duikt wel vaker op in de literatuur. Geëxtrapolerd naar de 259 Nederlandse gevallen die op www.rechtsspraak.nl figureren, impliceert zo'n percentage achttien missers. Daaronder kunnen zich verdachten bevinden die ten onrechte voor de auteur van een afpersingsbrief worden gehouden of ontslagen werknemers die ten onrechte voor de auteur van een frauduleuze factuur worden aangezien.

Is 7% veel? Het is voldoende om als kanttekening te fungeren bij de manier waarop handschriftexperts hun conclusies presenteren aan rechtbanken. Tot zeer recent werden – ook door de NFI-specialisten – categorische conclusies geoffreerd van het type 'het betwiste handschrift is hoogstwaarschijnlijk of met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid wel/niet door deze persoon geproduceerd'. Bij foutenmarges van rond de 7% kan men zulke stellig geformuleerde conclusies beter achterwege laten. We kunnen het ook zo samenvatten: het empirische onderzoek naar handschriftexpertise is qua omvang bescheiden

en toont foutenpercentages die niet triviaal zijn. Dat noopt tot bescheidenheid.

5. Neergang in de Amerikaanse rechtszalen

In de VS fungeert de rechter als poortwachter. Hij moet bepalen of een door de procespartijen opgevoerde deskundige waardevol is voor de oordeelsvorming van de jury of dat het die alleen maar vertroebelt. Gaandeweg zijn er op basis van *case law* allerlei richtlijnen ontstaan waarop de rechter zich kan beroepen om deskundigen toe te laten ter zitting of juist af te wijzen. Het is in deze context dat Amerikaanse rechters en hun commentatoren ook grondig hebben nagedacht over handschriftexperts.¹¹

In *Daubert vs. Merrell Dow Pharmaceuticals* (1993) ging het weliswaar om deskundigenuitspraken over de neveneffecten van een medicament. Maar de *Supreme Court* bepaalde in het algemeen dat het oordeel van deskundigen moet zijn verankerd in een toetsbare theorie terwijl ook de foutenmarge ervan bekend moet zijn. Bovendien benadrukte de *Supreme Court* dat zulke oordelen moeten kunnen rekenen op de consensus van de wetenschappelijke gemeenschap.

Sommige commentatoren wijzen erop dat deze zogenaamde *Daubert*-richtlijnen het voor handschriftexperts onmogelijk maken om nog langer als deskundigen op te treden.¹² Niet alleen is de empirische verankering van hun expertise zwak en de foutenmarge ervan relatief groot (zie hierboven), ook kan de handschriftkunde niet bogen op een grote mate van overeenstemming tussen haar beoefenaren.

United States vs. Starzecpyzel (1995) bood handschriftexperts de mogelijkheid om onder de radar van *Daubert* te vliegen. Roberta en Eileen Starzecpyzel werden ervan beschuldigd schilderijen van hun inmiddels demente tante te hebben gestolen. Onder de schenkingspapieren die het tweetal ter hunne ontlasting had overlegd, prijken de handtekeningen van hun tante. De openbare aanklager probeerde met behulp van een expert te bewijzen dat deze handtekeningen vervalsingen waren. Vanwege *Daubert* onstond er een discussie over de toelaatbaarheid van deze expert. De rechter kwam tot het oordeel dat handschriftexpertise niet een wetenschappelijke, maar een technische aangelegenheid is. Zodoende hoeft het ook niet te voldoen aan *Daubert*-richtlijnen. Ofschoon de uitspraak impliceerde dat zijn wetenschappelijke pretenties niet langer serieus hoefden te

Een handschriftexpert kan beter afzien van kwalificaties als 'met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid'

Noten

4. Broeders 2006.

5. Risinger e.a. 2002.

6. Merckelbach e.a. 2003.

7. Fagel 2008.

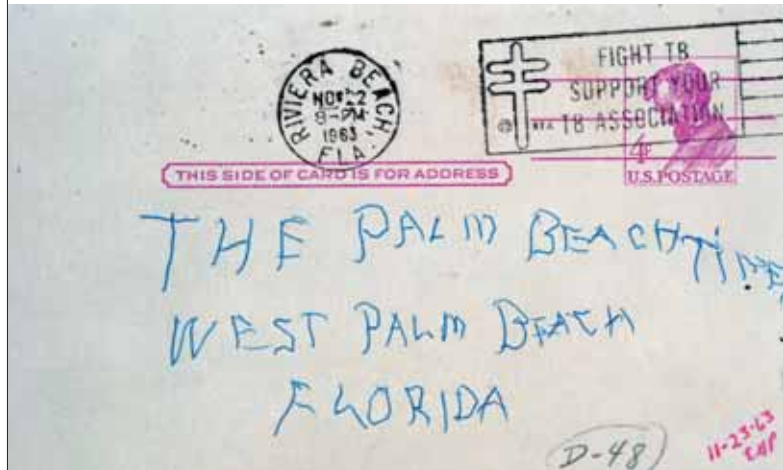
8. Fagel 2008, p. 507.

9. Risinger & Saks 1996.

10. Kam e.a. 1997.

11. Risinger 2002, 2007a, b; Risinger

e.a. 1989.

Anonymous Postcard Front © CORBIS

worden genomen, mocht de handschriftexpert dus wel als technische deskundige in de rechtszaal verschijnen. De rechter vergeleek hem met de havenloods. Ook een loods bezit vanwege zijn ervaring onmiskenbaar kennis, al is die niet verankerd in de wetenschap.

Deze analogie lokte de te verwachten tegenwerping uit: van havenloodsen weten we heel precies hoe goed ze zijn. Elke dag worden ze op de proef gesteld en als ze een fout maken, is dat zichtbaar en leidt dat tot correctie. De fouten die handschriftexperts maken, blijven echter onzichtbaar, leiden derhalve niet tot feedback en bijgevolg kunnen zij hun expertise ook niet op een hoger plan brengen.¹³

Zulke overwegingen speelden bijvoorbeeld in de federale zaak *United States vs. Fujii* (2000), waarin de openbare aanklager met een handschriftexpert probeerde aan te tonen dat de verdachte frauduleuze handtekeningen had gezet onder immigratiedocumenten. Deze expertise werd niet toelaatbaar geacht, ook niet als technisch bericht.

Voor de handschriftexpert is de wereld – althans in de VS – grondig veranderd. Zijn autoriteit was vanaf Osborn tot diep in de jaren 80 van de vorige eeuw vanzelfsprekend. Maar sinds *Daubert* en de kritische commentaren van de hoogleraren Risinger en Saks moeten handschriftexperts er rekening mee houden dat ze aan lastige *pretrial hearings* worden onderworpen. In minstens zeven gevallen heeft dat geleid tot afwijzing van hun expertise.¹⁴

6. Een Nederlandse zaak¹⁵

In 2004 vocht meneer X voor de kantonrechter zijn ontslag op staande voet aan. X was inkoper bij een fabriek en verantwoordelijk voor de aanvoer van pallets. Die werd sinds jaren verzorgd door een toeleveringsfirma. Een collega was kritisch over de prijs van de pallets. Hij besloot het contract met het toeleveringsbedrijf op te zeggen. Daarop ontstond er een discussie met het toeleveringsbedrijf. De directeur ervan beweerde dat de hoge prijs voor de pallets door X was gedictieerd. En dat X in ruil hiervoor regelmatig

12. Risinger & Saks 1996.

13. Risinger & Saks 1996.

14. Zie voor een overzicht Risinger

2007b.

15. De auteur werd in deze zaak door

de raadvrouw van X als deskundige

geconsulteerd.

commissieloon had opgestreken. Hij kon door X ondertekende facturen tonen. Die leverde X in waarna hij contant werd uitbetaald, aldus de baas van de toeleveringsfirma. X bestreed de auteur te zijn van de facturen.

De werkgever van X besloot een bedrijfsrechercheur in te schakelen. Deze verzamelde de omstreden facturen – veertien in getal – en selecteerde uit de administratie van de fabriek 37 declaraties, waarvan vaststond dat ze door X waren ingediend. Vervolgens zocht de rechercheur een handschriftdeskundige aan. Per post liet hij bij de expert twee mappen bezorgen: de map met de omstreden facturen en de map met de declaraties, die als vergelijkingsmateriaal fungeerde. Na onderzoek concludeerde de expert dat ‘het handschrift op de voor onderzoek aangeboden documenten met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid is geproduceerd door de persoon die ook het vergelijkingsmateriaal heeft geschreven’. Een duidelijke conclusie vond het bedrijf en het ontsloeg X op staande voet. X vocht dat aan bij de kantonrechter. Hij stelde zich op het standpunt dat het toeleveringsbedrijf hem erin had geluisd door zijn handtekening na te bootsen.

7. Evidence line up als remedie

Hierboven legden we uit waarom een handschriftexpert beter kan afzien van kwalificaties als ‘met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid’. Los daarvan is het onderzoek zoals het in deze zaak – en zij staat model voor vele andere – werd uitgevoerd, gemankeerd. Daarbij is het volgende van belang. De deskundige kreeg twee sets van documenten aangeleverd: *a.* de frauduleuze facturen aan het toeleveringsbedrijf en *b.* de declaratieformulieren. Het was met de uitgesproken hypothese van zijn opdrachtgever – de bedrijfsrechercheur – in het achterhoofd, dat de handschriftdeskundige *a.* en *b.* met elkaar vergeleek. De deskundige begon zijn onderzoek dus met een duidelijke verwachting. Zulke verwachtingen sturen het oordeel van de deskundige.¹⁶ Het geval van Osborn, die zijn oordeel bijstelde na het nieuws over het losgeld in Hauptmann’s garage, illustreert dat.

Er bestaat een remedie tegen de vertroebelende effecten van *a priori* verwachtingen. Dat is de *evidence line up*. Toegepast op de bovenbeschreven casus zou zo’n *line up* er als volgt hebben uitgezien: de deskundige verzoekt om naast de documenten uit de categorieën *a.* en *b.* ook nog de beschikking te krijgen over een groep *c.* van nagebootste handschriften en handtekeningen van X. De documenten uit *a.*, *b.* en *c.* worden als willekeurige serie aan de deskundige aangeboden en vervolgens speurt hij naar overeenkomsten en verschillen. Zo’n opzet levert het begin van een zorgvuldige test. Ze laat toe dat men de expert kan betrappen op fouten. Als de expert demonstreert dat hij foutloos door de documenten heen kan loodsen, pleit dat voor zijn expertise.

Risinger en collega’s merken op dat weinig handschriftexperts zich aan een *evidence line up* willen onderwerpen: niet omdat het te simpel is, maar omdat de expert weet dat zijn eventuele fouten zichtbaar worden.¹⁷ De bovengeschetste opzet volgend, is dat bijvoorbeeld aan de orde als de expert verklaart dat de documenten uit *c.* en *b.* dezelfde auteur hebben. Het is te vergelijken met de ooggetuige die tijdens de Oslo-confrontatie een figurant aanwijst. Net zo min als de rechter zich kan verlaten op zo’n ooggetuige, zal hij een bij de *evidence line up* door de mand gevallen handschriftexpert als deskundige willen accepteren.

In de zaak van X oordeelde de kantonrechter dat X zijn ontslag niet kon aanvechten. Een van de bewijsmiddelen die de rechter daarvoor bezigde was het rapport van de handschriftdeskundige. Misschien had de kantonrechter gelijk, maar het zou veiliger zijn geweest als hij hogere eisen aan de handschriftexpert had gesteld. Want de wetenschappelijke basis van de handschriftkunde is wankel. De rechter die besluit toch een beroep op haar te doen, kan maar beter aandringen op een *evidence line up*.

Aangehaalde literatuur

A. Broeders, ‘Of earprints, fingerprints, scent dogs, cot deaths, and cognitive contamination’, *Forensic Science International* 2006, 159, p. 148-157.

A.P.A. Broeders & E.R. Muller, *Forensische Wetenschap: Studies over forensische kennis en organisatie*, Deventer: Kluwer 2008.

A.G. Dyer, B. Found & D. Rogers, ‘An insight into forensic document examiner expertise for discriminating between forged and disguised signatures’, *Journal of Forensic Sciences* 2008, 53, p. 1154-1158.

W.F.F. Fagel, ‘Vergelijkend handschriftonderzoek’, in: A.P.A. Broeders & E.R. Muller (red.), *Forensische Wetenschap: Studies over forensische kennis en organisatie*, Deventer: Kluwer 2008, p. 497-508.

B. Found & D. Rogers, ‘The probative character of forensic handwriting examiners’ identification and elimination opinions on questioned signatures’, *Forensic Science International* 2008, 178, p. 54-60.

M. Kam, G. Fielding & R. Conn, ‘Writer identification by professional document examiners’, *Journal of Forensic Science* 1997, 42, p. 778-786.

H. Merkelbach, H. Crombag, & P.J. van Koppen, ‘Hoge verwachtingen: Over het corrumperende effect van verwachtingen op forensische expertise’, *NJB* 2003, 78, p. 710-716.

J.L. Mnookin, ‘Scripting expertise: The history of handwriting identification evidence and the judicial construction of reliability’, *Virginia Law Review* 2001, 87, p. 1723-1845.

D.M. Risinger, ‘Handwriting identification’, in: D.L. Faigman, D.H. Kaye, M.J. Saks & J. Sanders (eds.), *Modern scientific evidence. The law and science of expert testimony*, St. Paul: West 2002.

D.M. Risinger, ‘Goodbye to all that’, *Tulsa Law Review* 2007a, 43, p. 447-476.

D.M. Risinger, ‘Cases involving the reliability of handwriting identification expertise since the decision in Daubert’, *Tulsa Law Review* 2007b, 43, p. 477-596.

D.M. Risinger, M.P. Denbeaux, & M.J. Saks, ‘Exorcism of ignorance as a proxy for rational knowledge: The lessons of handwriting identification expertise’, *University of Pennsylvania Law Review* 1989, 137, p. 731-787.

D.M. Risinger & M.J. Saks, ‘Science and nonscience in the courts: Daubert meets handwriting identification expertise’, *Iowa Law Review* 1996, 82, p. 21-74.

D.M. Risinger, M.J. Saks, Thompson & R. Rosenthal, ‘The Daubert/Kumho implications of observer effects in forensic science: Hidden problems of expectation and suggestion’, *California Law Review* 2002, 90, p. 3-53. •

Noten

^{16.} Merkelbach e.a. 2003.

^{17.} Risinger e.a. 1989.